

УДК 349.2(477):314.15

DOI <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2025.92.2.24>

ПРАВОВЕ РЕГУЛЮВАННЯ СТАТУСУ ВПО В УКРАЇНІ

Киришко О.В.,

аспірантка юридичного факультету

Волинського національного університету імені Лесі Українки

ORCID: 0009-0008-1551-4852

Киришко О.В. Правове регулювання статусу ВПО в Україні.

В статті проведено комплексний аналіз еволюції правового регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб (ВПО) в Україні, виявлено його основні тенденції розвитку та встановлено основні проблеми правозастосовної практики у цій сфері з урахуванням міжнародного досвіду. Методологія дослідження ґрунтується на поєднанні формально-юридичного, історико-правового та порівняльно-правового методів, що дозволило проаналізувати зміни національної правової бази у динаміці та порівняти її із міжнародно-правовими стандартами. Використано системний та структурно-функціональний підходи для оцінки ефективності правозастосування, а також метод контент-аналізу документів міжнародних організацій. Результати дослідження полягають у встановленні трьох етапів еволюції правового регулювання статусу ВПО: період до 2014 року, коли спеціальне законодавство було відсутнє; період 2014–2021 рр., що характеризувався ухваленням базового Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» та становленням офіційного статусу ВПО; і сучасний етап, який розпочався після повномасштабного вторгнення РФ у 2022 році та відзначився масовим зростанням кількості переселенців і адаптацією правової бази до умов воєнного стану. Доведено, що українське законодавство орієнтується на міжнародно-правові стандарти, зокрема Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, рекомендації Ради Європи, ОБСЄ та УВКБ ООН, однак зберігається розрив між нормативними положеннями та їх практичною реалізацією. Ідентифіковано ключові проблеми правозастосовної практики, серед яких: недостатня ефективність соціального захисту, відсутність системних механізмів забезпечення житлом, труднощі з працевлаштуванням і перекваліфікацією, обмеження у доступі до медичних та освітніх послуг, а також неврегульованість питань реалізації виборчих прав. Запропоновано практичні рекомендації, спрямовані на вдосконалення правового регулювання з урахуванням міжнародного досвіду, зокрема розвиток єдиного цифрового реєстру ВПО, розширення програм довгострокового житлового забезпечення, впровадження інструментів підтримки працевлаштування та підприємництва, спрощення доступу до медичних і освітніх послуг, а також удосконалення виборчого законодавства. Практична значимість результатів полягає у можливості використання сформульованих у статті висновків та рекомендацій у процесі подальшої модернізації українського законодавства та державної політики у сфері захисту прав ВПО.

Ключові слова: ВПО, територіальні громади, приймаючі громади, медіація, конфлікти, правове регулювання, міжнародний досвід, альтернативний спосіб вирішення спорів, права людини, соціальний захист, міжнародні стандарти, воєнні виклики.

Kyryshko O.V. legal regulation of the status of Internally Displaced Persons in Ukraine.

The purpose of this article is to provide a comprehensive analysis of the evolution of legal regulation of the status of internally displaced persons (IDPs) in Ukraine, identify its main development trends, and determine the problems of law enforcement practice in this area, taking into account international experience. The research methodology is based on a combination of formal-legal, historical-legal and comparative-legal methods, which made it possible to analyse changes in the national legal framework in dynamics and compare it with international legal standards. Systemic and structural-functional approaches were used to assess the effectiveness of law enforcement, as well as content analysis of documents from international organisations. The results of the study consist in establishing three stages

in the evolution of legal regulation of the status of IDPs: the period before 2014, when there was no special legislation; the period 2014–2021, which was characterised by the adoption of the basic Law of Ukraine ‘On Ensuring the Rights and Freedoms of Internally Displaced Persons’ and the establishment of the official status of IDPs; and the current stage, which began after the full-scale invasion of the Russian Federation in 2022 and was marked by a massive increase in the number of displaced persons and the adaptation of the legal framework to the conditions of martial law. It has been proven that Ukrainian legislation is guided by international legal standards, in particular the UN Guiding Principles on Internal Displacement, the recommendations of the Council of Europe, the OSCE and the UNHCR, but there is still a gap between the normative provisions and their practical implementation. Key problems in law enforcement practice have been identified, including: insufficient social protection, lack of systemic mechanisms for providing housing, difficulties with employment and retraining, restrictions on access to medical and educational services, and unresolved issues regarding the exercise of electoral rights. Practical recommendations are proposed to improve legal regulation, taking into account international experience, in particular the development of a unified digital register of IDPs, the expansion of long-term housing programmes, the introduction of employment and entrepreneurship support tools, the simplification of access to medical and educational services, and the improvement of electoral legislation. The practical significance of the results lies in the possibility of using the conclusions and recommendations formulated in the article in the process of further modernisation of Ukrainian legislation and state policy in the field of protecting the rights of IDPs.

Key words: Internally Displaced Persons (IDPs), Territorial Communities, Host Communities, Mediation, Conflicts, Legal Regulation, International Experience, Alternative Dispute Resolution (ADR), Human Rights, Social Protection, International Standards, Wartime Challenges.

Постановка проблеми. Проблематика правового регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні набула особливої актуальності в умовах масштабних міграційних процесів, спричинених збройною агресією Російської Федерації, окупацією окремих територій та подальшими воєнними діями. За даними міжнародних організацій та українських державних інституцій, кількість ВПО в Україні є однією з найбільших у Європі після 2014 року і значно зросла після 2022 року, що поставило перед державою безпрецедентні завдання щодо гарантування їхніх основоположних прав, соціального захисту та інтеграції у приймаючі громади.

Незважаючи на існування національної правової бази, зокрема Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014), практика його застосування виявила низку прогалин і суперечностей. Йдеться, зокрема, про відсутність комплексного механізму реалізації соціально-економічних прав ВПО, складнощі з доступом до житла, працевлаштування, освітніх та медичних послуг, а також про недостатню ефективність адміністративних процедур, що регулюють підтвердження статусу ВПО. У міжнародно-правовому контексті проблемою є те, що національні норми не завжди узгоджуються з положеннями Керівних принципів ООН з питань внутрішнього переміщення та стандартами Ради Європи, що ускладнює імплементацію загально-визнаних підходів до захисту прав переміщених осіб.

Потреба в дослідженні обумовлена тим, що чинні механізми правового регулювання не повною мірою враховують довготривалий характер внутрішнього переміщення в Україні, а також виклики, пов’язані з інтеграцією ВПО у соціально-економічне та політичне життя держави. Крім того, наукові дослідження у сфері правового статусу ВПО в Україні часто фокусуються на окремих аспектах – соціальних виплатах, виборчих правах, доступі до освіти, – тоді як системний аналіз комплексності правового регулювання залишається недостатньо розробленим.

Аналіз останніх наукових досліджень та публікацій.. Проблематика правового регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб та забезпечення їхніх соціальних прав поступово посідає вагоме місце у сучасному науковому дискурсі. Зростання кількості досліджень у цій сфері пояснюється як масштабністю внутрішнього переміщення, так і викликами, що постали перед українською правовою системою у зв’язку з воєнними подіями. Значний внесок у формування теоретико-правової бази зробив Д.А. Селіхов [1], який окреслив ключові напрями розвитку законодавчого регулювання соціального захисту ВПО. У своїх висновках він підкреслив, що правові механізми в Україні мають фрагментарний характер, що створює правову невизначеність і ускладнює реалізацію гарантованих прав. Автор виявив системну проблему розриву між нормами закону та практикою їх реалізації, що потребує комплексного оновлення підходів до правового

забезпечення цієї категорії осіб. У працях І.В. Шапошникової та І.Р. Пристая [2] розглянуто виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальні громади в умовах воєнного стану. Дослідники підкреслили, що основним бар'єром є дисбаланс між формальним закріпленням соціальних гарантій та реальними можливостями місцевого самоврядування щодо їхньої імплементації. Вони акцентували на тому, що відсутність довгострокових стратегій посилює ризики маргіналізації ВПО у громадах, які приймають переселенців.

У роботі М.М. Лехолетової та ін. [3] увагу зосереджено на соціально-психологічних аспектах інтеграції ВПО. Автори довели, що попри існування правових гарантій, саме соціальна підтримка й психологічна адаптація виступають визначальними факторами для включення переселенців у життя приймаючих громад. Було зроблено висновок, що без поєднання правових і соціально-інституційних заходів інтеграційні процеси залишатимуться поверхневими та недостатньо ефективними. Схожий підхід продемонстровано в дослідженні А.І. Стеценка та Н.С. Маєвської [4], які акцентували на труднощах адаптації внутрішньо переміщених осіб у новому соціальному середовищі. Автори виявили, що найбільші труднощі виникають у сфері доступу до праці, освіти та житла, а також у подоланні стереотипів у приймаючих громадах. Вони дійшли висновку, що правові інструменти мають бути тісно пов'язані з психологічними програмами підтримки, інакше інтеграція залишатиметься формальною.

Цінними є напрацювання А.А. Попка та А.В. Дяченка [5], які розглянули громаду як ключового суб'єкта інтеграційних процесів. Науковці наголосили, що саме на рівні місцевого самоврядування формується спроможність реалізовувати державну політику щодо ВПО. Автори встановили, що ефективність правового захисту переселенців значною мірою залежить від активності та ресурсів приймаючих громад, а також від рівня їхньої готовності включати переселенців у соціально-економічне життя. Важливий акцент на проблематику соціального забезпечення ВПО зробила О.М. Романова [6], яка підкреслила суперечності між законодавчими положеннями та реальною можливістю їх застосування. Авторка встановила, що правова база, попри проголошення широких гарантій, не містить ефективних механізмів їх реалізації, що призводить до обмеження соціальних прав цієї вразливої категорії. Її дослідження актуалізувало питання пошуку нових підходів до вдосконалення правового регулювання у сфері соціального забезпечення переселенців. Спільною рисою більшості досліджень є констатація значного розриву між задекларованими правами і реальною можливістю їх реалізації. Водночас недостатньо розробленими залишаються комплексні пропозиції, які б поєднували правові, соціальні та інституційні підходи. Саме заповненню цієї прогалини присвячено дане дослідження.

Формулювання цілей статті (постановка завдання). *Метою статті* є комплексний аналіз правового регулювання статусу внутрішньо переміщених осіб в Україні з урахуванням національних та міжнародних стандартів. Для досягнення цієї мети передбачається вирішення таких *завдань*: проаналізувати еволюцію правового регулювання статусу ВПО в Україні та визначити основні тенденції його розвитку; дослідити відповідність національного законодавства міжнародно-правовим стандартам у сфері внутрішнього переміщення; ідентифікувати ключові проблеми правозастосовної практики щодо забезпечення прав ВПО (соціальний захист, житло, працевлаштування, доступ до медичних і освітніх послуг, реалізація політичних прав).

Виклад основного матеріалу. У період до 2014 року правове регулювання внутрішнього переміщення в Україні характеризувалося відсутністю спеціалізованих нормативних актів, що чітко визначали статус і механізми захисту переміщених осіб. Проблематика людей, змушених залишити місце проживання у зв'язку з конфліктом, вирішувалась фрагментарно через загальні інструменти конституційних гарантій, соціального забезпечення та адміністративних процедур, але без системного підходу, який би відповідав масштабам фактичних переміщень [7]. Практичні огляди перших місяців кризи 2014 року вказували на те, що держава була не готова до масових переміщень: органи влади реагували декларативно, запроваджували розпорядчі акти й окремі програми, однак відсутність єдиної правової основи та інтегрованого механізму обліку ускладнювали координацію допомоги й захисту прав ВПО. Міжнародні аналізи того періоду підкреслювали, що адміністративні інструменти і місцеві практики часто перекладали тягар на волонтерські та неприбуткові ініціативи, що свідчило про системну прогалину в регулюванні внутрішнього переміщення.

Реакцією на виклики 2014–2015 років стало формальне закріплення права ВПО в національному законодавстві: основоположним кроком стало ухвалення Закону України «Про забезпечення

прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» [8], який вперше встановив дефініцію внутрішньо переміщеної особи, правовий режим її обліку та базові державні гарантії. У доповнення до цього Кабінет Міністрів України затвердив Порядок обліку ВПО (постанова № 509 від 01.10.2014) [9], що поклав початок формуванню Єдиної інформаційної бази даних та механізму видачі довідок ВПО. На нормативному рівні були закладені підстави для адресних виплат, доступу до соціальних послуг, освіти й охорони здоров'я. Одночасно законодавство залишало простір для реалізації політики на регіональному рівні та для подальших змін у порядку надання допомоги. Однак уже на цьому етапі з'явилися типові для перехідного регулювання проблеми: нормативно встановлені гарантії не були повністю забезпечені механізмами швидкої та ефективної імплементації, а деякі процедури виявилися надто формалізованими для оперативного застосування в умовах переміщення.

У практичній площині періоду 2014–2021 рр. спостерігалися як позитивні, так і тривожні явища. До позитиву належить створення формальних механізмів обліку та цільових програм підтримки ВПО, розгортання міжнародної та донорської допомоги, а також поява правничих ініціатив і громадянського моніторингу. Водночас регулярні звіти міжнародних організацій і правозахисних інституцій фіксували системні перешкоди: складність процедур реєстрації та перереєстрації, недоступність пенсій і соціальних виплат для частини переміщених осіб (зокрема – через вимоги до фактичної присутності або адресної реєстрації), обмежений доступ до житла та нерівність у доступі до ринку праці. Окремі нормативні вимоги (наприклад, щодо підтвердження факту проживання або умов отримання виплат) призводили до ситуацій, коли громадяни втрачали соціальні гарантії або зіштовхувалися з дискримінацією при реалізації політичних і громадянських прав. Моніторингові матеріали того періоду також виокремлювали проблему «розриву» між формальною наявністю прав і їх реальною здатністю забезпечуватися через відсутність ресурсної, інституційної та процедурної спроможності.

Починаючи з 24 лютого 2022 року й надалі, повномасштабне вторгнення Російської Федерації спричинило нову хвилю масового внутрішнього переміщення, що суттєво перевищила масштаби попередніх років і поставило перед державою і суспільством завдання екстраординарного реагування. За даними національних реєстрів і тематичних звітів, у різні часові відрізки після 2022 року офіційна кількість зареєстрованих ВПО вимірювалася мільйонами осіб (у різні моменти – близько 4,4–4,9 млн за офіційними реєстрами), що створило потребу в швидкому нормативному та адміністративному реагуванні [10]. У законодавчій площині уряд видав низку термінових постанов і змін до порядків надання допомоги (зокрема, постанови Кабінету Міністрів № 331/332 від березня 2022 року та наступні зміни, а також постанову № 789 від 31.07.2023 щодо уточнень порядку надання допомоги на проживання), що мали на меті спростити процедури надання тимчасової фінансової підтримки й унормувати виплати та механізми реєстрації в умовах воєнного стану. Однак нормативні ініціативи, орієнтовані на екстрений розподіл допомоги, зіштовхнулися з новими викликами: забезпеченням масового й довгострокового житла, інтеграцією ВПО в громади прийому, узгодженням трудових прав і соціальних гарантій у нових умовах, а також управлінням значними обсягами державних і донорських ресурсів. Незадовільний темп та масштаб забезпечення житлом і довготривала залежність від тимчасових рішень у багатьох випадках посилювали потребу у стратегії довгострокової соціально-економічної інтеграції ВПО.

Відсутність у перші роки незалежності України чіткого законодавчого врегулювання питань внутрішнього переміщення значною мірою компенсувалася існуванням універсальних міжнародних норм у сфері прав людини та спеціальних документів, спрямованих на забезпечення гарантій для внутрішньо переміщених осіб. У цьому зв'язку особливого значення набули Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення [11], які заклали методологічні орієнтири для держав у формуванні національних політик. Саме цей документ, хоч і не має обов'язкової юридичної сили, став своєрідним «м'яким правом», що поступово знайшло відображення в українському законодавстві після 2014 року. Зокрема, ідеї, закладені в Керівних принципах, – право ВПО на вільний вибір місця проживання, заборона дискримінації, гарантії доступу до житла, освіти, медицини та праці – стали основою для норм Закону України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» (2014).

Паралельно суттєвий вплив на національну правову політику мали рекомендації європейських і міжнародних організацій, зокрема Ради Європи, ОБСЄ та Управління Верховного комісара ООН у справах біженців (УВКБ ООН). Вони сприяли уточненню практичних механізмів соціального

захисту та закріпленню європейських стандартів у сфері прав людини в законодавстві України. Рада Європи неодноразово акцентувала на необхідності забезпечення виборчих прав ВПО та усунення дискримінаційних процедур, ОБСЄ наполягала на розробленні інклюзивної політики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади, а УВКБ ООН надавало практичні рекомендації щодо вдосконалення обліку та надання адресної допомоги.

Таблиця 1. Міжнародні документи та рекомендації, що вплинули на правове регулювання статусу ВПО

Міжнародний документ / організація	Рік ухвалення / діяльності	Основні положення та рекомендації	Відображення у національному законодавстві України
Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення	1998	Заборона дискримінації; право на вільний вибір місця проживання; доступ до житла, освіти, медицини та праці; гарантії безпеки	Закон України «Про забезпечення прав і свобод ВПО» (2014), положення про заборону дискримінації, право на соціальний захист
Рада Європи (рекомендації та моніторингові місії)	2014–2023	Забезпечення виборчих прав ВПО; доступ до правосуддя; інтеграція у громади	Законодавчі ініціативи щодо виборчих прав, судова практика щодо оскарження дискримінаційних норм
ОБСЄ (місії та експертні звіти)	2014–2023	Розроблення інклюзивних програм інтеграції ВПО; зміцнення соціальної згуртованості; попередження конфліктів (медіація, альтернативні способи вирішення конфліктів)	Розвиток регіональних програм інтеграції ВПО, участь у громадських ініціативах
УВКБ ООН	2014–2023	Рекомендації щодо спрощення процедур реєстрації; адресна фінансова допомога; гарантії житлових прав	Зміни до Порядку обліку ВПО (2014–2023), законодавчі ініціативи з питань житла та соціальної підтримки

Джерело: сформовано автором на основі [11]

Незважаючи на наявність достатньо широкого законодавчого забезпечення, фактична імплементація норм часто супроводжується проблемами адміністративного, організаційного та фінансового характеру. Це зумовлює появу розриву між декларованими правами та їх реальною доступністю для ВПО. Ключовими сферами, де найбільш відчутні проблеми правозастосовної практики, залишаються соціальний захист, житлове забезпечення, працевлаштування, доступ до медичних і освітніх послуг, а також реалізація політичних прав. Для систематизації основних викликів у цій сфері доцільним є їх узагальнення у таблиці 2.

Таблиця 2. Ключові проблеми правозастосовної практики щодо забезпечення прав ВПО в Україні

Сфера забезпечення прав	Основні проблеми правозастосовної практики
Соціальний захист	Складність у доступі до соціальних виплат через бюрократичні процедури та необхідність постійного підтвердження статусу; обмеженість фінансування; нерівномірність регіональної практики.
Житло	Відсутність достатніх державних програм постійного житлового забезпечення; тривале існування тимчасових рішень (гуртожитки, модульні містечка); недостатня реалізація програм іпотечного кредитування та компенсацій.

Працевлаштування	Високий рівень безробіття серед ВПО; дискримінація на ринку праці; обмежений доступ до перекваліфікації та програм підтримки підприємництва.
Медичні послуги	Труднощі з доступом до якісних медичних послуг через відсутність реєстрації місця проживання; недостатнє фінансування місцевих закладів охорони здоров'я у громадах з великою кількістю ВПО.
Освітні послуги	Проблеми із зарахуванням дітей до закладів освіти у місцях компактного проживання ВПО; перевантаження шкіл та дитсадків; недостатня підтримка студентів з числа ВПО у здобутті вищої освіти.
Політичні права	Ускладнений доступ до реалізації виборчих прав на місцевому рівні; відсутність єдиного механізму врахування виборчої адреси; недовіра до процесів забезпечення участі ВПО у політичному житті громад.

Джерело: власна розробка автора

У контексті виявлених проблем правозастосовної практики постає об'єктивна необхідність вироблення пропозицій і практичних рекомендацій щодо вдосконалення національної правової політики у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб з урахуванням міжнародного досвіду. Попри те, що Закон України «Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб» від 20 жовтня 2014 року № 1706-VII став базовим нормативним актом, який закріпив основні права та гарантії ВПО, його положення потребують подальшого вдосконалення та узгодження із практикою Європейського суду з прав людини, Керівними принципами ООН з питань внутрішнього переміщення, а також рекомендаціями Ради Європи та ОБСЄ.

У сфері соціального захисту доцільним є запровадження єдиного цифрового реєстру ВПО, що дасть змогу уникнути дублювання процедур, скоротити бюрократичні бар'єри та забезпечити прозорий доступ до соціальних виплат. Прикладом для України може стати досвід Грузії, де на основі єдиної інформаційної системи внутрішньо переміщені особи отримують державну допомогу без необхідності регулярного підтвердження статусу. Удосконалення механізмів надання адресної допомоги має передбачати автоматизацію процесів і використання електронних сервісів «Дія», що сприятиме зменшенню корупційних ризиків.

Житлове питання потребує системного розв'язання. Необхідним є перехід від тимчасових форм забезпечення до довгострокових програм будівництва та реконструкції житла за підтримки міжнародних фінансових інституцій (наприклад, Європейського інвестиційного банку чи Світового банку). Важливим кроком може стати внесення змін до Державної цільової програми забезпечення житлом ВПО, що має передбачати пільгове іпотечне кредитування та механізми компенсації орендної плати. Практика країн Західних Балкан свідчить, що участь у таких програмах міжнародних донорів дозволяє ефективніше реалізовувати право ВПО на житло.

У сфері працевлаштування доцільно закріпити на законодавчому рівні квоти для працевлаштування ВПО у державних та комунальних підприємствах, а також передбачити розширення програм перекваліфікації у співпраці з міжнародними організаціями, зокрема Міжнародною організацією праці (МОП). Суттєву роль може відігравати підтримка підприємництва серед ВПО шляхом надання мікрогрантів і пільгового оподаткування для започаткування бізнесу. Подібні практики застосовуються у Польщі, де переселенці мають доступ до спеціалізованих інкубаторів підприємництва.

Доступ до медичних і освітніх послуг повинен бути забезпечений шляхом спрощення процедур реєстрації місця проживання ВПО та надання їм рівних умов з іншими громадянами у системі охорони здоров'я та освіти. У цьому контексті важливим є внесення змін до законодавства щодо можливості укладення декларацій із лікарями незалежно від реєстрації місця проживання, що вже частково реалізовано, але потребує подальшого нормативного закріплення. В освітній сфері необхідним є створення додаткових місць у дитячих садках і школах у регіонах із високою концентрацією ВПО, а також розроблення цільових програм стипендій для студентів з числа переміщених осіб.

Таким чином, комплексне вдосконалення національної правової політики у сфері захисту внутрішньо переміщених осіб передбачає гармонізацію законодавства з міжнародними стандартами, цифровізацію процедур, розширення інструментів соціальної та житлової підтримки, стимулювання економічної активності ВПО, а також забезпечення повноцінної участі у політичному житті.

ті. Реалізація цих заходів можлива лише за умови тісної співпраці державних органів з міжнародними інституціями та громадянським суспільством, що дозволить зменшити розрив між декларативним рівнем нормативно-правових актів і реальною практикою забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб в Україні.

Водночас, проблеми, виявлені у правозастосовній практиці щодо забезпечення прав внутрішньо переміщених осіб (ВПО) у сферах соціального захисту, житла, працевлаштування, медичних та освітніх послуг не є лише адміністративними або організаційними викликами. Вони безпосередньо створюють ґрунт для соціальної напруги та конфліктів як усередині спільнот ВПО, так і між ВПО та приймаючими громадами, органами влади чи установами.

У сфері соціального захисту головним джерелом напруги виступає складність доступу до належних виплат і допомог. Надмірна бюрократизація процедур, постійна необхідність підтвердження статусу ВПО, а також нерівномірність практики на регіональному рівні породжують у переміщених осіб відчуття несправедливості та дискримінації. Це, у свою чергу, призводить до конфліктів між громадянами і представниками соціальних служб, підриваючи довіру до органів влади та створюючи передумови для соціальної напруги.

Житлове питання є ще одним потужним тригером конфліктів. Відсутність сталих державних програм із забезпечення ВПО постійним житлом і тривале перебування у тимчасових формах розселення, таких як модульні містечка чи гуртожитки, формують середовище підвищеної психологічної напруги. У таких умовах часто виникають побутові суперечки між мешканцями, а також конфлікти між ВПО і місцевими громадами – зокрема щодо користування спільною інфраструктурою, доступу до комунальних ресурсів або участі у розподілі допомоги.

Проблеми працевлаштування посилюють конфліктний потенціал у громадах, які приймають ВПО. Дискримінаційні практики на ринку праці, обмежений доступ до можливостей перекваліфікації та конкуренція за робочі місця між місцевими жителями і переселенцями спричиняють соціальне відчуження та стигматизацію. Це створює передумови для міжгрупових конфліктів, що базуються не лише на економічних, а й на психологічних чинниках – почутті неповноцінності, втрати соціального статусу та визнання.

Додатковим джерелом напруги є ситуація в системах охорони здоров'я та освіти. Обмежений доступ до медичних послуг через відсутність реєстрації місця проживання, а також перевантаження шкіл і дитячих садків у громадах із високою концентрацією ВПО призводять до виникнення конфлікту інтересів. За умов, коли ресурси сприймаються як обмежені, приймаюче населення нерідко розглядає ВПО як конкурентів у доступі до базових послуг, що спричиняє побутові та комунікаційні суперечності.

Таким чином, перелічені сфери соціально-правового забезпечення створюють широкий спектр потенційних і реальних конфліктів. Їхня природа є комплексною – поєднує економічні, психологічні та комунікаційні чинники, які у сукупності підривають соціальну згуртованість громад і ускладнюють процес інтеграції ВПО у нове соціальне середовище.

Вище згадані проблеми формують психологічне навантаження: почуття втрати, нестабільності, знецінення. Для багатьох ВПО відсутність справедливих процедур або ефективної комунікації з представниками влади сприймається як повторна травма після вимушеного переселення. У приймаючих громадах, натомість, може виникати синдром «ресурсної втоми» – коли місцеві мешканці відчують, що їхні інтереси ігноруються заради допомоги «новоприбулим». Це створює передумови для ескалації конфліктів на рівні «свій–чужий», що шкодить соціальній згуртованості.

В цьому контексті варто звернутись до медіації, як альтернативного способу вирішення конфліктів та поглянути з перспективи її ролі в успішній інтеграції ВПО у громадах.

Медіація – це інституційно та психологічно гнучкий механізм вирішення конфліктів, який базується на діалозі, нейтральності та добровільності. У контексті роботи з ВПО її ефективність можна пояснити такими чинниками як :

- відновлення довіри – медіація створює безпечний простір для висловлення емоцій, потреб і страхів без осуду. Це особливо важливо для людей, які пережили травматичний досвід втрати дому;
- зменшення навантаження на судову систему – більшість конфліктів між ВПО, місцевими громадами чи установами є побутовими або комунікаційними і можуть бути вирішені позасудово;
- профілактика ескалації – раннє застосування медіації допомагає не допустити переростання побутових чи адміністративних спорів у соціальні конфлікти;

- підвищення соціальної згуртованості – процес спільного пошуку рішень сприяє відновленню почуття спільності, взаємної підтримки та взаємоповаги;
- збереження психологічного здоров'я – можливість конструктивного вирішення спорів сприяє зниженню стресу, відновленню контролю над життям і адаптації до нових соціальних умов.

Як свідчить український досвід, завдяки участі у медіаційних процесах представники приймаючої громади та ВПО отримують досвід спільного прийняття рішень, відповідальності та співпраці. Медіаційні програми можуть реалізовуватися у форматі: а) громадських центрів діалогу при органах місцевого самоврядування; б) підготовки медіаторів серед працівників соціальної сфери, психологів, волонтерів; в) створення «миротворчих рад» або консультативних груп з числа представників ВПО та місцевої громади. Такі практики вже довели свою ефективність у низці проєктів міжнародних організацій які впроваджували програми медіації та соціальної згуртованості в громадах Донеччини, Харківщини, Дніпропетровщини та на заході України.

Висновки. Аналіз еволюції правового регулювання свідчить про три чіткі етапи: період до 2014 року, коли відсутнє спеціальне законодавство щодо ВПО; етап 2014–2021 рр., позначений ухваленням базового закону та становленням правового статусу внутрішньо переміщених осіб; і період після 2022 року, що характеризується масовим зростанням кількості ВПО та необхідністю термінових змін у законодавстві. Основною тенденцією розвитку є поступове інституціоналізування правового статусу ВПО, проте актуальними залишаються виклики, пов'язані з практичною реалізацією закріплених прав.

Дослідження показало, що українське законодавство в значній мірі орієнтується на міжнародно-правові стандарти у сфері захисту ВПО, зокрема Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення, рекомендації Ради Європи, ОБСЄ та УВКБ ООН. Це сприяло поступовому наближенню національної нормативної бази до європейських стандартів прав людини. Водночас зберігається розрив між нормативними положеннями та реальною практикою їх застосування, що вимагає додаткової уваги.

Ідентифікація ключових проблем правозастосування дозволила виділити низку системних бар'єрів: недостатню ефективність соціального захисту та адресної допомоги, хронічні труднощі із забезпеченням житлом, обмежені можливості працевлаштування та професійної інтеграції, складнощі у доступі до медичних і освітніх послуг, а також неврегульованість реалізації виборчих прав. Ці проблеми свідчать про незавершеність процесу формування комплексної державної політики у сфері внутрішнього переміщення.

Аналіз системних прогалин у забезпеченні прав внутрішньо переміщених осіб свідчить, що більшість виявлених проблем – від соціального захисту та житлового забезпечення до реалізації політичних прав – мають не лише адміністративний, а й глибоко соціально-психологічний вимір. Саме цей вимір стає основою для виникнення міжособистісних та міжгрупових конфліктів у громадах, що приймають ВПО. У контексті воєнного та післявоєнного суспільного відновлення такі конфлікти несуть ризики фрагментації локальних спільнот, зниження рівня довіри до інституцій влади та уповільнення процесів соціальної інтеграції. У цьому зв'язку медіація постає не просто як механізм мирного врегулювання суперечок, а як **комплексний інструмент формування соціальної згуртованості та довіри** у громадах. Її застосування дозволяє створювати безпечні простори для діалогу, де ВПО та представники приймаючого населення можуть артикулювати свої потреби, очікування та переживання у конструктивний спосіб. Через процеси медіації сторони не лише знаходять конкретні рішення, але й поступово формують нову культуру спілкування – культуру взаєморозуміння, співучасті та партнерства.

Перспективне бачення розвитку інституту медіації у громадах, які приймають внутрішньо переміщених осіб, передбачає не лише застосування окремих медіаційних процедур, а й інституціоналізацію медіаційного підходу в системі місцевого управління. Йдеться про створення центрів громадського діалогу, підготовку фахівців-медіаторів серед соціальних працівників, педагогів, представників органів місцевого самоврядування, а також інтеграцію принципів медіації у практики комунікації влади з громадянами.

У підсумку, медіація має розглядатися як стратегічний ресурс післявоєнної відбудови та соціальної інтеграції, який забезпечує не лише врегулювання поточних конфліктів, а й формує передумови для сталого миру, довіри та взаєморозуміння у громадах, що приймають внутрішньо переміщених осіб.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ:

1. Селіхов Д.А. Правові основи соціального захисту внутрішньо переміщених осіб. Науковий вісник Ужгородського Національного Університету. Серія Право. 2024. Вип. 84. С. 103–108. DOI: <https://doi.org/10.24144/2307-3322.2024.84.1.14>.
2. Шапошникова І.В., Пристай І.Р. Стратегії та виклики інтеграції внутрішньо переміщених осіб у територіальних громадах в умовах воєнного стану. Проблеми сучасних трансформацій. Серія: право, публічне управління та адміністрування. 2024. Вип. 11. DOI: <https://doi.org/10.54929/2786-5746-2024-11-02-04>.
3. Лехолетова М.М., Дуля А.В., Спіріна В.Є. Інтеграція внутрішньо переміщених осіб у приймаючі громади. Соціальна робота та психологія: освіта і наука. 2025. Вип. 1. С. 30–36. DOI: <https://doi.org/10.32782/3041-1351/2025-1-5>.
4. Стеценко А.І., Масвська Н.С. Особливості адаптації внутрішньо переміщених осіб до нового соціального середовища. Габітус. Соціальна психологія. Юридична психологія. 2025. Вип. 74. С. 354 – 359. DOI: <https://doi.org/10.32782/2663-5208.2025.74.64>.
5. Попок А.А., Дяченко А.В. Приймаюча громада як суб'єкт інтеграції внутрішньо переміщених осіб. Дніпровський науковий часопис публічного управління, психології, права. 2020. Вип. 2. С. 21 – 29. DOI: <https://doi.org/10.51547/ppp.dp.ua/2020.2.4>.
6. Романова О.М. Правові реалії регулювання соціального забезпечення внутрішньо переміщених осіб в Україні. *Часопис Київського університету права*. 2023. Вип. 4. С. 60–63. DOI: <https://doi.org/10.36695/2219-5521.4.2023.12>.
7. Thematic report Internal displacement in Ukraine. URL: <https://www.osce.org/files/f/documents/7/e/122620.pdf> (дата звернення: 30.09.2025).
8. Про забезпечення прав і свобод внутрішньо переміщених осіб: Закон України № 1706-VII від 20.10.2014. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/1706-18#Text> (дата звернення: 30.09.2025).
9. Про облік внутрішньо переміщених осіб: Постанова Кабінету Міністрів України від 01.10.2014 № 509. URL: <https://zakon.rada.gov.ua/laws/show/509-2014-%D0%BF#Text> (дата звернення: 30.09.2025).
10. Внутрішньо переміщені особи. Міністерство соціальної політики України. 2025. URL: <https://old.msp.gov.ua/timeline/Vnutrishno-peremishcheni-osobi.html> (дата звернення: 30.09.2025).
11. Керівні принципи ООН з питань внутрішнього переміщення всередині країни. Документ ООН E/CN.4/1998/53/Add/2 F), ратифіковано Україною 17.04.1998. URL: <https://www.ombudsman.gov.ua/uk/kerivni-principi-oon-z-pitan-vnutrishnogo-peremishchennya-vseredini-krayini> (дата звернення: 30.09.2025).